

Székely Gábor

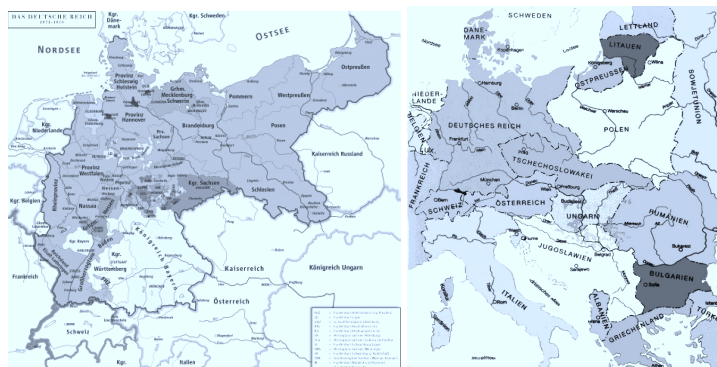
Geopolitikai változások Európában a Nagy Háború után – Németország javára

Abstract

Germany lost the Great War, but its geopolitical position was strengthened. The great powers such as Russia and the Austro-Hungarian Empire disappeared from its country boundaries, and France was seriously weakened. Germany still had the highest economic potential of continental Europe. What Germany had to solve was the financing of the economy, which was hindered by Brandt's increase of public debt from the pre-war 5 billion to 147 billion as well as by the reparation payments. The former was largely eliminated by the super-inflation in 1923 while the latter was solved by the end of the 1920s through the help of the Dawes- and Young-plans. The reason for the collapse of the Weimar Republic was not the economic crisis, but the incorrect management of the political crisis in 1939-1932. This incorrect management shaped the President's governments from 1930, whose failure led to Adolf Hitler's appointment as Chancellor.

Keywords: War, geopolitics the changing of the geopolitical position, Germany, Europe

Az 1919. június 28-án Németországgal kötött békeszerződés több mint 434 cikkelyéből mindössze négy foglalkozik az új határokkal. Azonban ezek igen részletesek: a leírás alapján készült térképet összevetve a háborút megelőző állapottal szembevetve a változás, s nem is elsősorban a területveszteségek miatt.

Az ennél is lényegesebb különbség: az 1871 januárjában Versailles-ban kikiáltott Német Birodalom bár már valódi nagyhatalom volt, azonban két másik nagyhatalom szorítja satuba: Keletről Oroszország, Nyugatról a továbbra is nagyhatalom és revánsra vágyó Franciaország. S egy harmadik nagyhatalom zárja le

dél-keletről a kontinentális terjeszkedés lehetőségét – az Osztrák-Magyar Monarchia. S a háttérben felsejlik a Brit Birodalom, ahol aggodalommal kísérik figyelemmel a német gyarmatok, s még inkább a hadiflotta gyarapodását. E két utóbbi már a háború előtt felülírta az évszázados angol-francia ellenségeskedést, s teremtette meg a Németország elleni szövetség előfeltételeit. Németország helyzetét tovább súlyosbította az Amerikai Egyesült Államok gazdasági térnyerése Európában, majd 1917-ben belépése a háborúba, amely végleg megpecsételte Németország sorsát. Ezzel az addig elzárkózó USA végleg bizonyította nagyhatalommá válását, s hogy az európai folyamatoknak is meghatározó tényezője. A háború végére azonban sok minden megváltozott.

A két térkép összevetéséből jól látszik, hogy Németország, ha veszített is területéből és lakossága is megcsappant – közel sem olyan mértékben, mint Magyarorszáé vagy Ausztriáé – geopolitikai helyzete lényegesen kedvezőbbé vált. *Határaitól két nagyhatalom teljesen eltűnt: Oroszország és az Osztrák-Magyar Monarchia; s az egyedülinek megmaradt Franciaország is jelentősen meggyengülve, a háború pusztításait leginkább elszenvedve aggódhattott sorsáért. Ezt nem kárpótolhatta a területgyarapodás, s az azzal járó népességszaporulat. (Csupán a Marne folyó mentén indított utolsó német offenzíva sorozat elhárítása is több mint félmillió áldozatot követelt az antant oldalán, igaz a támadók sem vesztek sokkal kevesebbet.)* Franciaország lakossága így is csupán kétharmada volt Németországnak.

Az első világháború ugyanakkor minden korábbi háborúnál pusztítóbb volt. Az emberveszteségek az addig legtöbb emberáldozatot követelő majd két évtizedes napóleoni háborúk veszteségeinek a tízszeresét is meghaladták, a gazdaság helyzete is a középkor uralkodóinak háborús eladósodását, a lakosság elnyomorodását idézték. Európa romokban hevert, de a kialakult helyzet országonként is jelentős eltéréseket mutatott: a világháború hadikiadásait 956 milliárd aranymárkára becsülik, ebből a Brit Birodalomra 208 milliárd esett, a második legnagyobb összeget, 194 milliárdot Németország költötte, Franciaország 134 milliárdot, Oroszország 106 milliárdot, az Osztrák-Magyar Monarchia 99 milliárdot, Olaszország 63 milliárdot költött.

Németország, amely 1914-ben a világ második ipari és kereskedelmi hatalma volt, a háború végére a leglepusztítottabb országgá vált. Történt ez annak ellenére, hogy a háborúban német földet egyetlen puszkagolyó sem szántotta. A német ipart, a mezőgazdaságot nem az ellenség, hanem a porosz militarizmus, a hadigazdálkodás, a frontra kényszerített munkás milliók hiánya tette tönkre, a lakosságot az ennek következtében kialakult példátlan éhínség pusztította.¹

A gazdaság összeomlását jelezte a hatalmas államadósság. Míg a hábo-

¹ Az éhínséghez hozzájárult az antant blokád, amelyet csak kis mértékben csökkentettek a fegyverszünetet megkötését követően. MÖLLER, Horst: *Europa zwischen de Weltkriegen*. Oldenburg Verlag, 1998. 2.

rút megelőző évben ezt 5 milliárd aranymárkára tették, addig a háború végére az összeg 147 milliárdra növekedett.² Mindezek következtében a kedvezőbb geopolitikai helyzet kihasználására nem kerülhetett sor közvetlenül a háborút követően. Ehhez az ország nemzetközi és belpolitikai helyzetének rendezésére, gazdaságának a helyreállítására volt szükség. Az első lépés, a császár menesztése és a parlamentáris demokrácia kinyilvánítása kevésnek bizonyult. Forradalom tört ki, „mert a felülről jövő forradalom – az októberi rendszerváltás formájában – kudarcot vallott, mégpedig a katonai obstrukció miatt.”³ Vajon ismét a militarizmus fogja tönkretenni Németországot?

A fegyverszünet - Paul von Hindenburg, II. Vilmos, Erich Ludendorff és Friedrich Ebert

1914 októberében nyugaton a német csapatok Franciaországban és Belgiumban, keleten a Breszt-Litovszkban megkötött béke-határokon állomásoztak. Igaz, kiéhezetten és az utánpótlás minden reménye nélkül. Az antant végső csapásának elhárítására az egyetlen lehetőség a fegyverszünet volt. Ezt hangsúlyozva tett javaslatot az ekkor már lemondó félben levő kormánynak a hadsereg (és ekkor az ország) két meghatározó tábornoka, Erich Ludendorff és Paul von Hindenburg 1918. szeptember 29-én.⁴ A császárság utolsó kormányát október 3-án Max von Baden alakíthatta meg. Kormányának konszolidálását remélve, némi késlekedéssel, illetve a katonai vereség közvetlen kényszerítő voltát leplezendő, Hindenburg sürgető üzenete ellenére⁵ csak nyolc nappal később küldte el „fegyverszüneti és béke kérelmét” – és nem Párizsba, hanem Washingtonba, Woodrow Wilson amerikai elnöknek. A válasz nem volt gyors, de annál keményebb.

A Wilson nevében Robert Lansing külügyminiszter jegyezte dokumentumban nem csak a megszállt területek kiürítését, a tengeralattjáró háború beszüntetését követelték, hanem a monarchia felszámolását, új alkotmányos, demokratikus berendezkedést, a hadvezetés félreállítását is. „Világos, hogy a német nép nem rendelkezik semmiféle eszközzel ahhoz, hogy a népakaratnak aláren-

² RAAB, Friedrich: *Die Entwicklung der Reichsfinanzen seit 1924*. Zentralverlag, Berlin. 1929. 15.

³ WINKLER, Heinrich August: *Németország története a modern korban*. I. Osiris Kiadó, 2005. 339.

⁴ A két tábornok az akkori Kelet-Poroszországban, s szinte egy helyen, von Hindenburg Posenben - ma Poznań-, Ludendorff annak közelében, Kruszewniában született.

⁵ Hindenburg a kormány megalakulásának napján küldte sürgető üzenetét, amelyben utalva szeptember 29-i üzenetükre kérte a fegyverszünetet: „Az ellenség oldalán mind újabb, friss tartalékok jelennek meg a csatatéren. A német hadsereg még tartja magát és sikerrel visszaver minden támadást. A helyzet azonban napról napra súlyosbodik, ami a Hadsereg Főparancsnokságát (OHL – Oberste Heeresleitung) súlyos döntés meghozatalára kényszeríti. Minden nap késedelem hőz katonák ezreinek életébe kerül.” A korszakról a legteljesebb dokumentumsorozat: *Ursachen und Folgen. Vom deutschen Zusammenbruch 1918 und 1945 bis zur staatlichen Neuordnung Deutschlands in der Gegenwart*. II. kötet, Dokumenten-Verlag Dr. Herbert Wendler & Co. Kommanditgesellschaft, Berlin. é.n. 331-332.

deljék a német katonai vezetést, hogy ellenőrzése alatt tartsa a Poroszország királyának hatalmát, a birodalom politikáját, még változatlanul a döntő kezdeményezés azok kezében van, akik mostanáig Németország urai voltak.” Majd egyértelműen fogalmaz: Amennyiben helyükön maradnak a „militarista vezérek és a monarchista autokraták”, úgy „Németországnak nem lesz alkalma békefeltételekről tárgyalnia, hanem engedelmeskednie kell. E lényeges körülményt nem hallgathatjuk el.” – írta Lansing.⁶ Az október 23-án megérkezett, lehangoló feltételeket tartalmazó választ sem a kormány, sem pedig a hadvezetés nem akarta elfogadni.

Azonban, miután a hadvezetés számára is nyilvánvalóvá volt, hogy a háborút nem lehet folytatni, ugyanakkor nem kívánta vállalni a fegyverszüneti tárgyalások felelősségét sem, október 26-án Ludendorff, a hadsereg és az ország erős embere benyújtotta lemondását.⁷ Ezt követően a kormány elfogadta az amerikaiak feltételeket, így megkezdődhettek a tárgyalások.⁸ És megszületett a demokratikus Weimari Köztársaságot mindvégig mérgező „tördőfés legenda”, amely felmentette a hadvezetést a katonai vereség felelőssége alól, s azt a hátszóra, a szociáldemokratákra és a zsidókra hárította. Ebben már nem Ludendorff, hanem Hindenburg játszotta a főszerepet.

A belpolitikai helyzet – a hadsereg meghátrál: forradalom felülről és alulról

Max von Baden november 6-án bejelentette, hogy a szövetségesekkel egyeztetett amerikai javaslatot kormánya elfogadta, s annak megfelelően megteszi a szükséges lépéseket. „A német nép több mint négy éven át egységben és nyugalommal viselte a háború súlyos szenvedéseit és áldozatait. Amennyiben a döntő órákban, amikor csak az egész német nép feltétlen egysége biztosíthatja a jövőt, a belső erők megbomlanak, akkor a következmények beláthatatlanok lesznek.”⁹

Max von Baden kormánya azonban nem volt hosszú életű – elsőpörte a forradalom. November 10-én Friedrich Ebert alakított szociáldemokrata kormányt. Az előzmények azonban sokat mondóak voltak. A hadsereg vezetését Ludendorfftól átvevő Wilhelm Groener tábornok eleve ki akarta vonni a hadsereget a háborús vereség felelőssége alól, viszont hozzájárult a parlamentáris demokrácia intézményrendszerének a létrehozásához – akár szociáldemokrata vezetéssel is. Hátralépését jelezte, hogy nem vállalt tárcát az új kormány-

⁶ „...militärische Beherrscher und monarchistischen Autokraten” Uo. 430-431.

⁷ A helyzetről az egyik első összefoglalót könyv formában Paul Frölich adta közre a háború kirobbanásának 10. évfordulóján. A két kiadást is megért kötetben a háború kitörésénél a magyar politikára, Tisza Istvánra és a szociáldemokratákra is kitért, idézve Tiszától, illetve a Népszavából. *10 Jahre Krieg und Bürgerkrieg*. Vereinigung Internationaler Verlags – Anstalten G.M.B.H. Berlin, 1924. 49.

⁸ Hindenburg október 14-i táviratában írta a kancellárnak: „Becsületes békét, vagy harcot a végsőig.” Max von Baden kancellár október 22-én finomabban fogalmazta ezt meg a Reichstagban: „nem kell a béke minden áron”. Uo. 394-395, 427-428.

⁹ Uo. 468-469.

ban. Ebert belement az alkuba. Amint von Baden később emlékezett: „*Ameny-nyiben a császár nem mond le, a társadalmi forradalom elkerülhetetlen. Ezt én nem akarom, úgy gyűlölöm a forradalmat, mint a pestist.*” – mondta Ebert.¹⁰

A felelősség áthárítása a hadsereg „fekete napja”, augusztus 8-a óta a legfelsőbb hadvezetés, az Oberste Heeresleitung (OHL) legfőbb törekvése volt. Az antant áttörést megállító Ludendorff pontosan ismerte hadseregének állapotát, azonban a fegyverszüneti tárgyalásokon elérhető jobb pozíció érdekében erőltette az ellenállást. Ugyanakkor jelezte, hogy a tűzszünetre a lehető leghamarabb szükség van. S tisztában volt azzal is, hogy mivel az mindenekelőtt az Egyesült Államoktól és a Brit Birodalomtól függ, az azonnali békeajánlat kedvezőbb fogadtatása érdekében egy felülről irányított, a császárságot leváltó „forradalom” útját ajánlotta. Ludendorff nem tartotta lehetségesnek a többek által felvetett katonai diktatúra bevezetését – szintén a hadsereg állapotára, illetve a közhangulat alakulására való tekintettel.¹¹

A szükséges lépések megtételéhez ekkor már lényegesen nagyobb változtatásokra volt szükség. Ebben azonban már az OHL nem kívánt közreműködni. A hadvezetésnek egyben szerencséje is volt: a franciák elutasították az OHL képviselőjének a részvételét a fegyverszüneti tárgyalásokon. Így az 1918. november 11-én végül aláírt fegyverszünetnél sem képviseltette magát: az aláírónak, egyben a fegyverszüneti bizottság vezetőjének, Matthias Erzberger centrum-párti politikust, államminisztert nevezték ki, akinek négy napjába került, hogy Compiègne -be jusson.¹²

A hadsereg nem csak a fegyverszünetnél lépett hátra, hanem az egyre forróbb belpolitikai helyzet, az 1918. november 9-én kirobban berlini általános sztrájkot követő országos forradalmi megmozdulások kezelésének felelősségét is áthárította. Mégpedig úgy, hogy a kezében tartotta az Ebert és Philipp Scheidemann vezette kormányt – a Ludendorff helyébe lépő Groener és a nálánál is tekintélyesebb Hindenburg személyében.

A kormány és a hadvezetés

A kormányalakítással egyidőben, október 10-én alakult meg a forradalom teljhatalmat élvező vezető grémiuma, a Népi Megbízottak Tanácsa (Rat der Volksbeauftragten). A császárságból átvezető átmenet megoldása erre a hattergő, teljhatalommal rendelkező tanácsra hárult, amelynek elnöke Ebert lett. A

¹⁰ WITT, Peter Christian: *Friedrich Ebert*. Dietz Verlag, 1992. 102. Az idézet bizonytalanságát jelzi WINKLER (2005): 33.

¹¹ *Ursachen*, II. kötet, 317-325.

¹² Az OHL eredetileg is egy másodvonalbeli tábornokra, Erich von Gündellre osztotta a szerepet, azonban az antant nem fogadta el, hogy a német hadvezetés jelen legyen a fegyverszünet aláírásánál. Ezzel, akaratlanul, maga is a hozzájárult a Dolchstoss-legendához, ahhoz, hogy a hadsereg kimaradjon a fegyverszünetből. Holott nagyon is ott volt, ha nem is közvetlenül. Erzbergert 1921-ben a tisztí különítményes Consul-csoport fegyveresei meggyilkolták. WINKLER (2005): 377-378.

Tanács hat tagja közül három a többségi szociáldemokrata párt (Mehrheits Sozialdemokratische Partei Deutschland – MSPD) Ebert vezette irányzatának volt a képviselője. Szintén három tagot delegált Németország Független Szociáldemokrata Pártja (Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschland, USPD). Vagyis Ebert kettős funkciót töltött be: ő volt a kormány feje is. A forradalom továbbfejlesztésében és nem leszerelésében gondolkodó baloldal, az USPD három képviselője (Hugo Haase, Wilhelm Dittmann és Emil Barth) ellenében Ebert megállapodást kötött a hadsereggel a „lázadások” leverésére.¹³

A hadsereg színrelép, a Groener-Ebert paktum

Ebert dilemmája a következő volt: elfogadja, vagy elutasítsa a hadvezetés ajánlatát, hogy a fegyverszünetet követően ők hozzák haza a katonákat, avagy álljon élére a hadvezetést Berlinben már leváltó egységeknek, vezetőikkel és a Munkás- és Katonatanácsokkal egyezzen meg a rend helyreállításáról, eltávolítva az OHL-t a politikai porondról. Ebert, miután meggyőződött arról, hogy Ludendorff és Hindenburg, majd Groener is egyetért a köztársasági fordulat és a polgári kormány egyedüli lehetőségével, az előbbi mellett döntött.

1918-1919 fordulóján még úgy tűnt, hogy a hadsereg és az ország új politikai vezetése, az Ebert vezette többségi szociáldemokrata párt együttműködése zavartalan lesz. Groener még november 10-én, az Ebert kormány, illetve a Népi Megbízottak Tanácsának megalakulása napján biztosította az új hatalom birtokosait együttműködéséről. E mellett felhívta Ebert figyelmét arra, hogy a hadseregre szükség lesz a tisztázatlan keleti határok biztosításakor. Felajánlotta továbbá, hogy a hadvezetés megoldja a katonák rendezett hazatérését és leszerelését. Cserébe kérte, hogy a kormány hagyja a helyén a Legfelsőbb Hadvezetést.¹⁴ A cél, amiben egyetértettek a helyzet konszolidálása volt. S nem volt nézetletérés a konszolidáció módjában sem: a Munkás- és Katonatanács visszaszorításában, ennek érdekében a választások mihamarabb történő kiírásában, majd a parlamentáris kormányzás bevezetésében. Nem mellékesen a had- és a politikai vezetés háborús felelősségének az elhárítását segítő intézmények felállításában.

¹³ A tanács megalakulásakor a kormány tagjai a helyükön maradtak, de csak a tanács jóváhagyásával váltak érvényessé a döntések. Ekkor a vezették be az általános, a nőkre is kiterjedő egyenlő és titkos választójogot, a 8 órás munkanapot, a kollektív bérszerződéseket. A tanács felett az ellenőrzést a Nagy-Berlini Munkás- és Katonatanácsa gyakorolta. WINKLER (2005): 336.

¹⁴ Az OHL nem csupán helyén maradt, hanem beleszólt a fegyverszüneti tárgyalásokba is. Erről tanúskodik Erzbergernek a belgiumi Spa-ba, a hadsereg ekkori főhadiszállására küldött távirata, amelyben beszámol, s kér válaszokat kérdéseire. *Ursachen...* II. kötet 479. Max von Baden kancellárságának utolsó napján is mentegetőző táviratot is küldött Spa-ba, amelyben jelezte Erzberger teljeskörű felhatalmazását, valamint, hogy igyekezni fognak „egyes pontoknál” kedvezőbb feltételeket elérni. Az OHL arra is utasította Erzbergert, hogy kérje a Német-Kelet-Afrikában levő csapatok „méltóságteljes” kivonásának a biztosítását. *Ursachen...* II. kötet. 480-481.

Mindezt jelezte Ebert 1918 decemberében tett megszólalása, amikor a frontokról hazaözönlő egyik katonaegységet üdvözölte: „nem a hadsereg szenvedett vereséget, hanem az ellenség fölénye hadseregének létszámában és anyagi erőiben vezetett a háború elvesztéséhez.”¹⁵

A hadvezetés felmentése a háborús felelősség alól együtt járt a hadsereg megmaradt részeinek az OHL alá rendelésével. A Népi Megbízottak Tanácsa ugyan még decemberben elfogadott egy rendeletet az „önkéntes népőrség”, vagyis a hadvezetéstől független, a kormánynak alárendelt rendfenntartó erő felállításáról, erre azonban végül nem került sor. A hadsereg mellett azonban ott voltak a munkás- és katonatanácsok fegyveresei, akik bíztak a népi megbízottakban, sőt, készek voltak fegyveresen is fellépni védelmükben.¹⁶ Erre hamarosan sor is került: december 6-án egy jobboldali tiszthelyettesekből álló különítmény, amelyhez csatlakoztak alkalmazottak a külügyminisztériumból megszállta a Munkás- és Katonatanács berlini központját, azzal a céllal, hogy Ebertet köztársasági elnökké kikiáltva veszen véget a forradalomnak, a tanácsok hatalmának. Ebert elutasította a felkérést, s intézkedett: a szociáldemokrata berlini városparancsnok, Otto Wels elrendelte a lázadók leverését, amelyet a Berlinben állomásozó, a kormány utasításait követő egységek végre is hajtottak. Igaz, meglehetősen szerencsétlen módon: belelőttek a kordont kívülről átlépni akaró, a puccsistákhoz nem kötődő, éppen a forradalom radikalizálását sürgető békés tüntetőkbe. A 16 halott tovább feszítette a radikális baloldal és a kormány közötti ellentétet.¹⁷

Tanácsrendszer vagy parlamentáris demokrácia?

A hadsereg nem játszott szerepet a következő fontos kérdés eldöntésében sem: fennmaradjon-e a tanácshatalom, vagy váltsa azt fel a választásokkal legitimált kormányzás, és mikor kerüljön sor az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívására? Az első kérdéstről a Munkás- és Katonatanácsok

¹⁵ „...nicht der Feind Deutschland besiegt habe, sondern der Krieg wegen der Überlegenheit des Gegners an Truppenzahl und materiellen Ressourcen verloren worden sei.” A megfogalmazást később Hindenburg is átvette. http://www.1000dokumente.de/?c=dokument_de&dokument0026_dol&object=context&l=de. 2014. 10. 12.

¹⁶ Arthur Rosenberg, a kortárs történész, s a korszakról szóló irodalomban legtöbbet idézett szerző álláspontja: „A szocialista önkéntesek, akik három hadseregben (Regimenten) szerveződtek, felvették a harcot a spartakistákkal. Rajtuk kívül sikerül a kaszárnnyákban levő régi hadsereg katonáit mozgósítani. Ezek az egységek is demokratikus és többségi szocialista meggyőződésűek voltak.” ROSENBERG, Arthur: *Entstehung und Geschichte der Weimarer Republik*. Taschenbücher Syndikat/EVA, én. hn. A kötet először adja közre a szerző két monográfiáját, amely *Entstehung der Weimarer Republik*, illetve *Geschichte der Weimarer Republik* címmel jelent meg. A kiadványban külön oldalszámmal közlik a két köteteket. Az idézet a II. kötetből való. 59.

¹⁷ Az OHL nem folyt bele az eseményekbe, erre lehetősége sem volt, mert nem állt Berlinben rendelkezésére katonai erő. Rosenberg hangsúlyozza, hogy a „vérfürdő” szerencsétlen véletlen volt, bár nem zárja ki, hogy annak előidézésében a puccsisták is részt vettek. Uo. 41.

december 16-tól 20-ig ülésező kongresszusán döntöttek.

A német forradalom döntő napja 1918. november 9-e volt. Hatalmas tömeg vonult Berlin utcáin, a legtöbben a munkásnegyedekből érkeztek a Birodalmi Gyűlés épületéhez. Délután 2 órakor jelent meg Philipp Scheidemann a térre néző első emeleti kitárt ablakban, s beszédet intézett a tömeghez: *„Munkások, katonák! Rettenetes volt a négy háborús év. Borzalmas volt az áldozat, amelyet a népnek anyagiakban és vérrel meg kellett hoznia. A szerencsétlen háborúnak vége. Vége a gyilkolásnak. A háború következményei, a nyomor és a szenvedés még sokáig velünk marad. A vereséget, amelyet minden körülmények között el kívántunk kerülni nem sikerült elhárítani, mivel szabotálták megegyezési javaslatainkat, bennünket megcsúfoltak, rágalmaztak.”*

A felelősséget teljesen áthárító mondatokat követően a felelősök megnevezése következett: *„A dolgozó nép ellenségei, az igazi „belső ellenség”, akik felelősek Németország összeomlásáért, ma hallgatnak és láthatatlanok. Ők az, otthonmaradtak (Daheimkrieger – Sz. G.), akik a tegnapi napig fenntartották hódító követeléseiket, nemkülönben elkeseredett harcukat az alkotmány bármely reformjával és a káros porosz választási rendszerrel szemben. A nép ezen ellenségeivel remélhetőleg véglegesen leszámoltunk. A császár lemondott. Ő és barátai eltűntek. Felettük a nép teljes győzelmet aratott!”* Majd bejelentette, hogy Max von Baden kancellár átadta kancellári posztját Friedrich Ebertnek, aki *„munkáskormányt”* fog alakítani, amelyben valamennyi szocialista párt részt vesz. *„Az új kormány munkáját, a béke, a kenyér és a munka biztosítását nem szabad megzavarni.”* Majd a végszó: *„A régi, az elkorhadt monarchia összeomlott. Éljen az új! Éljen a Német Köztársaság!”*

Ugyan ezen a napon, két órával később, nem messze a Reichstagtól, a császári palota előtt, egy másik tömeg előtt Karl Liebknecht szólott egy vörös zászlóval díszített teherautó platójáról.

„Eljött a forradalom napja. Kikényszerítettük a békét. A béke ebben a pillanatban megkötetett. A múlt nincs többé. A Hohenzollernek uralmának, akik ezt a kastélyt lakták – vége. Ebben az órában kikiáltjuk a Németország szabad szocialista köztársaságát.” Majd hozzátette: *„Köszöntjük orosz testvéreinket, akiket négy nappal korábban gyalázatosan elűldöztek innen.”*¹⁸

A köztársaság kikiáltása megtörtént, de hogy milyen irányba fordulnak a történések, az a tanácsok kongresszusán dőlt el.

A kongresszus a Munkás- és Katonatanácsok Központi Gyűlésének (Zentralversammlung der Arbeiter- und Soldatenräte) első országos összejövele volt, amelyet a berliniek kezdeményeztek. Az ünnepélyes megnyitóra a porosz parlament épületében került sor. A megjelent 450 küldöttet a helyi tanácsok delegálták: a munkástanácsok minden 200.000 tagja, a katonatanácsok

¹⁸ A két beszédet közli, illetve Liebknecht beszédének körülményeit is ismerteti: *Ursachen* 572-573. Nem tisztázott, mire utalt Liebknecht az *„orosz elvtársakkal”* kapcsolatban. Az viszont egyértelmű, hogy követendő példának ekkor az oroszországi forradalmat tartotta, amiért meg is kapja az elmarasztaló ítéletet: WINKLER (2005): 351.

minden 100.000 tagja küldhetett egy képviselőt, ami jelezni kívánta a katonák fontosságát. A kongresszuson a politikai túlsúlyt a többségi szociáldemokraták, az Ebert-csoportja jelentette. Őket a küldöttek 59, 2%-a támogatta. A baloldalt, a független szociáldemokratákat és a spartakistákat 18,4%, a többiek demokratáknak, szindikalistáknak, illetve pártfüggetleneknek vallották magukat.

A baloldali kisebbség Richard Müller, a Berliini Munkás- és Katonatanács Végrehajtó Tanácsának elnökével az élen a tanácsrendszer megtartása mellett érvelt megnyitó beszédében.¹⁹ Támogatta őt Ernst Däumig, aki a választott Forradalmi Bizalmiakat²⁰ képviselte, s akik nevében határozati javaslatot nyújtott be a Tanácsköztársaság bevezetésére. Támogatta az alkotmányozó nemzetgyűlés összehívását abban az esetben, ha a leendő Német Szocialista Köztársaság alkotmánya a törvényhozó és végrehajtó hatalmat a Munkás- és Katonatanácsra ruházza. A javaslatot a kongresszus 344 szavazattal 89 ellenében elutasította, ami jelezte a mérsékelt többségét, egyben Ebert és a többségi szociáldemokrata irányzat befolyását a tanácskongresszuson.²¹

A következő döntő szavazás arról szólt, hogy mikor hívják össze az alkotmányozó nemzetgyűlést, amihez pedig ki kellett tűzni az országgyűlési választásokat. A nézeteltérés a Népi Megbízottak két szárnya között itt is megjelent. A többségi szociáldemokraták szerint a választásokat minél előbb, a balszárny viszont a megfelelő előkészítettség hiányára hivatkozva később, mintegy fél év múlva javasolta megtartani. Ismét a többségi álláspont győzedelmeskedett, mégpedig nagyobb arányban, mint korábban. A január 19-i dátum elfogadására 400 küldött szavazott, míg ellenében mindössze 50. Ez következménye volt az előző szavazásnak: a küldöttek többsége számára a konszolidált állapotok mielőbbi helyreállítása tűnt kívánatosnak. Az, hogy e döntés lényegében a forradalom végét jelenti, nem mindenkinek számára volt egyértelmű a teremben.²²

A hadsereg helyzetével is foglalkozott a kongresszus. Itt a baloldal aján-

¹⁹ Müller az USPD tagja volt, a nála radikálisabb Spartakisták két vezetője, Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht nem kapott mandátumot, s meghívottakként sem vehettek részt a kongresszuson – a küldöttek többségének döntése miatt. ROSENBERG: II. kötet 41-42.

²⁰ A „*revolutionären Obleute*” szervezet a háborúval és a militarizmussal szembehelyezkedőket képviselte, politikailag az USPD-hez állt közel.

²¹ A berliini tanácsok véleményét közvetítő vezér, Richard Müller leverten jegyezte meg később: „A kongresszus Németország első forradalmi fóruma volt, azonban a forradalom légköre nem volt érzékelhető. Nem reméltem sokat előzőleg, de azt nem gondoltam, hogy a kongresszus a politikai öngyilkosok klubja lesz.” Bővebben: HOFFROGGE, Ralf: *Hinter den Kulissen des Januarstreiks 1918 - Richard Müller und die Revolutionären Obleute*. IN: BOEBEL, Chaja-WENTZEL, Lothar (Hrsg.): *Streiken gegen den Krieg - Die Bedeutung der Massenstreiks in der Metallindustrie vom Januar 1918*. VSA-Verlag, Hamburg 2008, valamint OSTERROTH, Franz-SCHUSTER, Dieter: *Chronik der deutschen Sozialdemokratie*. II. kötet, *Vom Beginn der Weimarer Republik bis zum Ende des Zweiten Weltkrieges*. Dietz, Bonn-Berlin. 1975.

²² Az európai forradalmi folyamatban talán a legfontosabb szerepet betöltő kongresszusról, a nemzetközi környezetet is érintelve ír BRAUNTHAL, Julius: *Geschichte der Internationale*. 2. kötet. 138-140.

lásait fogadták el: a Munkás- és Katonatanácsok felügyelete alatt a Népi Megbízottak Tanácsára ruházták a hadsereg parancsnokságát. Orosz mintára eltöröltek minden rangjelzést, s betiltották a szolgálaton kívüli fegyverviselést. A fegyelem fenntartását a katonatanácsok hatáskörébe utalták, a régi hadsereg helyére egy „honvédség” (Wehrmacht) állítását javasolták, amelyben a vezetőket a katonák maguk közül választják.²³ A kongresszuson nagy többséggel elfogadták az úgynevezett „hamburgi pontokat”, amelyek gyakorlatilag az OHL menesztését jelentették. Kimondták, hogy a kormány hadsereggel kapcsolatos utasításait (Kommandogewalt) csak a Munkás- és Katonatanácsok Központi Tanácsa (Zentralrates der Arbeiter- und Soldatenräte) felügyeletével gyakorolhatja. A hadsereg fegyelméért a katonatanács vállalta a felelősséget. Azt is elfogadták, hogy az állandó hadsereg helyébe egy milícia jellegű Népőrség (Volkswehr) lépjen. Ez már ellentmondott a Groener-Ebert megállapodásnak. Az OHL azonban nem mozdult, kívárt, s nem is tehetett mást, ehhez eszközei nem voltak Berlinben. Az események további alakulása azonban a Groener irányította hadvezetésnek kedvezett.

A kongresszuson megválasztották a „Német Szocialista Köztársaság Központi Tanácsát”, de ebben a független szociáldemokraták már nem kívántak részt venni a választások erőltetése és a tanácsrendszer háttérbeszorítása miatt: a Népi Megbízottak Tanácsából december 29-én kivált a három USPD képviselő (Hugo Haase, Wilhelm Dittmann és Emil Barth). Így a tanács valamennyi tagja a többségi, Ebert képviselte tagjaiból került ki. Úgy tűnt a helyzet konszolidálásának nincs akadálya. Azonban az utca megmozdult.

A forradalom

Berlinben harcok robbantak ki. Az első lövéseket a haditengerészek adták le, akik Berlinben magukat a Város-erődben (Stadtchloss) kvártélyozták be. Megmozdulásuk oka az volt, hogy távozásra szólították fel őket, valamint a bérük sem kapták meg. Sikeres akciójuk során a városparancsnokot, a szociáldemokrata Otto Welset is lefoglalták. A Groener utasítására fellépő hadsereg nem járt eredménnyel, a matrózok visszaverték a támadást, s nem is kis külső támogatással: csatlakoztak hozzájuk a „Vörös Katonavédelem” (Rote Soldatenwehr), felfegyverzett munkások, valamint a berlini rendőrfőnök, Emil Eichorn is odarendelte a biztonsági erőket a harcok beszüntetésére, de a matrózok oldalán. A hadsereg vereséget szenvedett, nemkülönben a kormány. Az összecsapásban 56 katona és 11 matróz halt meg. Végül meg egyezés született: a matrózok megkapták bérüket, s a Köztársasági Védelem (Soldatenwehr) kötelékébe kerültek. A kormánynak és a hadseregvezetésnek azonban továbbra is fegyverekkel kellett szembenéznie.

A minden korábbinál nagyobb megmozdulásokat a matrózok temetésére

²³ A kongresszusról magyar nyelven lásd WINKLER (2005): 347-349.

kivonultak és a matrózok mellé álló Eichhorn felmentése ellen tiltakozók idézték elő. (Eichhornt a porosz miniszterelnök, Paul Hirsch utasítására mozdították el.)

A belpolitikai helyzet stabilizálása távolabbinak tűnt, mint korábban. A kormány megbénult, miután az USPD támogatói ellene fordultak, de az OHL pedig távol tartotta magát az eseményektől.²⁴ A forradalom radikálizálódását jelezte a kommunista párt megalakulása: a Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht vezette Spartakus szövetség döntött a párttá alakulásról. Németország Kommunista Pártja (Kommunistische Partei Deutschlands - KPD) Eichhorn és a matrózok mellé állt, csatlakozva az USPD január 5-re meghirdetett tüntetéséhez.

A tüntetés felkelésbe torkollott, amelynek leverésére a kormány, pontosabban a Népi Megbízottak - már csak a többségi szociáldemokratákból álló - Tanácsa adott utasítást. Ezt az USPD tagok kiválása után kooptált szociáldemokrata Gustav Noske parancsnokságával hajtották végre. A kormányt és a többségi szociáldemokratákkal rokonszenvező különféle katonai szerveződések, köztük már néhány jobboldali szabadcsapat is, január 12-ére leverték a felkelést - ismét az OHL segítségével nélkül. Bár korábban, amikor még lehetett világosan látni az események kimenetelét, Noske kérésére von Lüttwitz tábornok irányításával „szabadcsapatok” indultak Berlin felé. E csapatok bár a harcokban már nem vettek részt, szerepet vállaltak a „rendcsinálásban”. 1919. január 15-én meggyilkolták a KPD két vezetőjét, Rosa Luxemburgot és Karl Liebknechtet. A rendcsinálás azonban ezzel nem ért véget: az OHL megkezdte aknamunkáját a demokratikus köztársaság ellen. A főszereplő az OHL ekkor legtekintélyesebb személyisége, Paul von Hindenburg lett.²⁵ E tevékenység fő célja a hadvezetés tekintélyének és politikai befolyásának a helyreállítása volt. Az első lépések még 1918 decemberében megtörténtek a háborús vereség felelősségét vizsgáló bizottság felállításával.

A „tördőfés-legenda” és a háborús bűnösök felelősségrevonása

A Versailles-ban aláírt békeszerződés 227. és 228. cikkelye foglalkozik a német háborús bűnösök megbüntetésével. A 227. első bekezdése egyetlen nevet tartalmaz: II. Vilmosét: „A Szövetséges és Társult Hatalmak a Hohenzollern házból származó II. Vilmos volt német császárt a nemzetközi erkölcsnek és a szerződések szentségének legsúlyosabb megsértése miatt nyilvánosan vád alá helyezik.” A cikkely végén jelzik, hogy a holland kormányhoz „a felette való ítélkezés

²⁴ A bonyolult helyzet részletes bemutatását lásd ROSENBERG II. kötet. 36-43.

²⁵ Luxemburg még a KPD alakuló kongresszusán „minden utópizmust és minden kalandorságot” elutasító beszédében jövendölte: „az Ebert-Scheidemann kormány az ellentétek ostromától a belátható időn belül meg fog bukni és Hindenburg katonai diktatúrája fogja követni.” Csak az időben, a diktatúra jellegében és az azt gyakorló személyben tévedett. A diktatúrában nem. ROSENBERG II. kötet. 51.

végzett leendő kiadatása iránt megkeresést fognak intézni.” Külön bíróságot állítanak fel, amelyben öt bírót neveznek ki a nagyhatalmak, az USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország és Japán képviselőiben. E bíróságnak „joga lesz a kiszabandó büntetést mérlegelése szerint meghatározni.” A 228. cikkelyben a német kormány elismeri a szövetségesek jogát arról, hogy „katonai bíróságaik elé állíthassák mindazokat a személyeket, akiket a háború törvényeivel és szokásaival ellenkező cselekmények elkövetésével vádolnak.” A kormány vállalja, hogy az ezzel vádolt személyeket kiszolgáltatják a nemzetközi bíróságnak, „akár név szerint nevezik meg őket, akár pedig azt a rendfokozatot, tisztséget vagy hatáskört jelölik meg, amelyekben német hatóságok az illető személyeket alkalmazták.”²⁶

A békeszerződés e cikkelyei visszavezethetők az 1918-as brit választásokig, amikor a Versailles-ban már mérsékelt Lloyd George kemény választási beszédeiben követelte II. Vilmosnak, mint háborús bűnösnek bíróság elé állítását. E beszédekben hat pontban a következő programot hirdette meg: 1.) bírósági tárgyalást a száműzött II. Vilmos ügyében; 2.) felelősségre vonni azokat, akik bűnösök voltak atrocitásokban; 3.) teljes kárpótlást Németországtól; 4.) Britannia a briteké, társadalmilag és iparilag; 5.) a háborúban megsebesültek rehabilitációja; 6.) boldogabb ország mindenki számára.²⁷

A válasz nem késett. Még ugyanebben a hónapban, 1918 decemberében Németországban a tapasztalt diplomata, Bernhard von Bülow irányításával létrehoztak egy „hivatal”, amelynek feladata lett a vádak elhárítása, az ezeket cáfoló dokumentumkötetek összeállítása, illetve a sajtóban megjelenő cikkek figyelése, sőt a német sajtó cenzúrázása. A külügyminisztérium gyámkodásával létrehozott részleget komoly anyagi támogatásban részesítették, hozzá rendelve a bűnösséget elutasító propagandát is. A hivatal hatásköre kiterjedt a kompromittáló iratok megsemmisítésére. A részleget előbb irányítójáról „Spezialbüro Bülow”-nak, később „Kriegsschuldreferat”-nak (Háborús Bűnösség Osztály) nevezték, amely már a versailles-i konferenciára összeállított dokumentációkat és bocsátotta azokat a német küldöttség rendelkezésére. Ezeken túl nagyszámú brosrát jelentettek meg a német érveket népszerűsítve, sőt folyóiratot is kiadtak, amely előbb „Die Kriegsschuldfrage” (A Háborús Bűnösség Kérdése), majd 1929-től „Berliner Monatshefte” (Berlini Havilapok) címmel jelent meg. A propaganda nem volt felesleges: amikor a szövetségesek kérték II. Vilmos kiadását, a holland hatóságok elzárkóztak annak teljesítése elől.²⁸

²⁶ HALMOSY Dénes: Nemzetközi szerződések 1918-1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződései. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1966. 67-68.

²⁷ Lloyd George 1951-ben már így nyilatkozott: „A történeti dokumentumok nem teszik lehetővé, annak megállapítását, hogy 1914-ben bármely kormány vagy nép tudatosan készült volna az európai háborúra.”

²⁸ Létesítettek „független intézeteket” is, mint amilyen a „Zentralstelle für Erforschung der Kriegssursachen” (A Háborút Előidéző Okokat Kutató Központ), illetve a szervezeteket is egyesí-

A Kriegsschuldfrage kivizsgálására az évek folyamán négy parlamenti vizsgálóbizottságot hoztak létre, amelyek egy sor kihallgatást tartottak, maguk elé idézve a háború időszakában vezető szerepet betöltő politikusokat és katonákat.

Az első vizsgálóbizottság a dokumentumok vizsgálatát követően úgy döntött, hogy beidézi a volt kormányok és az OHL vezetői közül a volt kancellárt, Theobald von Bethmann-Hollweget, Karl Helfferich alkancellárt, Paul von Hindenburgot és Erich Ludendorff tábornokot. A meghallgatásokra már a második vizsgálóbizottság színe előtt került sor. A bizottsági meghallgatáson szinte minden alkalommal a beidézetek léptek fel támadóan. Nagy botrány volt Helfferich alkancellár meghallgatásán, amikor az őt kérdező USPD bizottsági tagot azzal vádolta meg, hogy pénzt fogadott el a szovjet kormánytól a németországi forradalom céljaira.

Az igazi szenzáció azonban Hindenburg meghallgatása volt.

A hadsereg tekintélyének átmentése – a Dollchstoss-legenda

1919. november 17-én különvonat gördült be a berlini főpályaudvarra. Utasát a Reichswehr tisztelgő díszegysége fogadta, amely a magas vendég berlini tartózkodása idején biztonságáról is gondoskodott. Paul Ludwig Hans Anton von Beneckendorff und von Hindenburg tábornagy, a császári haderő utolsó és a fiatal köztársaság hadseregének első főparancsnoka 1919 júniusában fordított hátat a hadseregnek és a politikának, s vonult vissza birtokára. Most azért érkezett Berlinbe, hogy másnap megjelenjen a Weimari Köztársaságnak a háborús vereség okait vizsgáló 28 tagú parlamenti vizsgálóbizottsága 14. ülése előtt.

A terembe belépve hangos ünneplés fogadta Hindenburgot. A jelenlevők felállva köszöntötték, szószerűt a birodalmi fekete-fehér-vörös színű szalaggal övezett krizantémcsokorral díszítette. Holott nyilvánvaló volt, mondanója nem lesz más, mint az, amit már több alkalommal kijelentett: a hadsereget nem az ellenség, hanem a háterszág orv tördöfése kényszerítette megadásra. Vagyis vádirat a köztársaság ellen. A nagy számban megjelent német és külföldi tudósítónak nem kellett csalódnia. Hindenburg megjelenése impozáns volt. A keleti hadműveletek sikerét magának kisajátító

tő „Arbeitsausschusses Deutscher Verbände (Német Szövetségek Munkacsoportja). A tudomány számára mindenestre maradandó és tanulságos összeállítások születtek. Így az 5 kötetes „*Deutsche Dokumente zum Kriegausbruch*” (Német dokumentumok a háború kirobbanásáról) és a 40 kötetes „*Große Politik der Europäischen Kabinette 1871-1914*” (Az európai kormányok nagyhatalmi politikája, 1871-1914), amelyek hatalmas iratanyagot tettek közzé, ma már azzal a lényegtelen céllal, hogy bizonyítsák mindenekelőtt Oroszország és Szerbia felelősségét, lazítva ezzel az egyedüli német felelősség szorításán. Az utóbb említett két kiadványról újabb irodalom ZALA, Sacha: *Geschichte unter der Schere politischer Zensur. Amtliche Aktensammlungen im internationalen Vergleich*, Oldenbourg Verlag, 2001, München, 385., valamint SZÉKELY Gábor: *Háborúk, forradalmak és a fasizmus kora*. Volos Kiadó, 2014. 139.

„tannenbergi győző”²⁹, aki a háború végén „pótcászárrá” (Ersatzkaiser) nőtte ki magát, érdemrendekkel dúsan dekorált díszegyenruhájában jelent meg a bizottság nyilvános ülésén.

Beszédét a hadvezetés és a hadsereg, az egyszerű katonák dicséretével kezdte, majd azt állította, hogy a háborút a katonák és a legfelsőbb hadvezetés ellenezte. Majd rátért saját céljának ismertetésére: „*hogy a katonai eszközökkel vívott háborút befejezzük, amilyen gyorsan csak lehet, s amennyire csak az célszerű, hogy a Birodalom irányítását... ismét, normális békés eszközökkel, a politika határozza meg.*”³⁰

Majd következtek a vádak: „Azonban mi történt? Míg az ellenségnél az élő és holt anyag túlsúlya mellett valamennyi párt, a társadalom valamennyi rétege mind erőteljesebben összeforrt győzelembe vetett hitében, s mind erőteljesebben, minél súlyosabb helyzetbe kerültek, nálunk, amikor ez az összefogás helyzetünkben még szükségesebbé vált a pártérdekeket felülírva, ebben a helyzetben hamarosan szakadásra és a győzelembe vetett hit feladására került sor. ... Ismételt követelésünk a szigorú fegyelemre és a szigorú törvényhozásra nem teljesült. Ezért voltak sikertelenek hadműveleteink, ezért kellett bekövetkeznie az összeomlásnak; a forradalom csak a zárókő volt.”

Majd jön a fő mondanivaló: „Egy angol tábornok joggal mondta: 'a német hadsereget hátba döfték'. A hadsereg jó magvát semmiféle felelősség nem terheli. Teljesítménye éppen úgy csodálatra méltó, mint a tisztikaré. Ahol a felelősség található, az jól látható.”³¹

Hogy ki volt az angol tábornok, azt a történelemtudománynak nem sikerült kiderítenie. Nagy valószínűséggel, ő éppúgy csak a hadsereg vezetésének magát felmentő propagandájában létezett, mint az 1918-tól felépített Dollchstoss-legenda, az orv tördöfés. S hogy kik voltak a „jól látható” felelősök, akikre Hindenburg gondolt, az hamarosan kiderült, mégpedig név szerint: az elkövetkezendő évek több mint 400 politikai gyilkosságának áldozatai. Mindenekelőtt Mathias Erzberger államtitkár, aki aláírta – az OHL egyetértésével – a fegyverszüneti egyezményt, Walter Rathenau külügyminiszter, aki a franciákkal való megegyezést szorgalmazta, s végül a hazaárulással megvádolt és a jobboldal által halálba üldözött köztársasági elnök, Friedrich Ebert.

²⁹ A hadtörténészek szerint a győzelem érdeme elsősorban Hindenburg vezérkari főnökéé, Erich Ludendorffé volt. A korszak német történelmének legtekintélyesebb monográfusa szerint a győzelem Hindenburg „névleges parancsnoksága” alatt történt. WINKLER (2005): 306.

³⁰ *Ursachen...* IV. kötet. 7.

³¹ Uo. 7-8. o. A meghallgatás teljesebb, nyomtatásban nem közölt szövegét lásd: http://www.1000dokumente.de/pdf/dok_0026_dol_de.pdf